

ОЛЬГА МАЛИНОВСЬКА,

бакалавр соціології, магістр менеджменту, консультант з диджитал-маркетингу в компанії «Catalog Machine» (47 Stephensbrook Cir., ON, Canada, L4A 0G5)

OLHA MALYNOVSKA,

BA Sociology, MSc Management, Digital Marketing Consultant at the Catalog Machine (47 Stephensbrook Cir., ON, Canada, L4A 0G5)

oleni.om@gmail.com

КАТЕРИНА МАЛЬЦЕВА,

кандидат філософських наук, PhD з антропології, доцент кафедри соціології, Національний університет «Києво-Могилянська академія» (04655, Київ, вул. Волоська, 8/5, корп. 4)

KATERYNA MALTSEVA,

Candidate of Sciences in Philosophy, PhD in Anthropology, Associate Professor at the Department of Sociology, Faculty of Social Sciences and Social Technologies, National University of "Kyiv-Mohyla Academy" (8/5 Volosska St., Building 4, Kyiv 04655)

maltsevaKS@ukma.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0001-6540-8734>

Соціально-економічний статус батьків у дитинстві індивіда та установки індивіда в дорослому віці

But I, being poor, have only my dreams;
I have spread my dreams under your feet;
Tread softly because you tread on my dreams.

W.B. Yeats¹

Вплив економічної ситуації на життя індивідів викликає закономірний інтерес представників різних соціологічних течій вже впродовж двох сторіч. Своєї

---

1 Але я, будучи бідним, маю лише свої мрії; / Я постелив свої мрії тобі під ноги; / Ступай обережно, бо ти ступаєш по моїх мріях (В.Б. Єйтс).

Цитування: Малиновська, О., Мальцева, К. (2021). Соціально-економічний статус батьків у дитинстві індивіда та установки індивіда в дорослому віці. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 106–126.

гостроти ця тематика не втрачає й донині, адже соціальна нерівність є всепроникною, і наукова періодика висвітлює її дедалі глибші впливи на більшість вимірів існування людини та на якість її життя. Доказом цього є численні дослідження впливу досвіду економічних труднощів у дитинстві на подальше життя індивіда, здійснені цілою плеядою американських та європейських економістів, соціологів, соціальних епідеміологів та психологів: П. Р. Амато та Ф. Фаулер (2004), Дж. Бельскі, Д. Л. Вандел, М. Бурчинал, К. А. Кларк-Стюарт, К. Маккартні та М. Т. Овен (2007), Г. Дж. Дункан, В. Дж. Юнг, Дж. Брукс-Ган та Дж. Р. Сміт (1998), Р. С. Місті, А. І. Вандервотер, А. С. Гьюстон та В. С. МакЛойд (2002), С. Мулайнафан та Е. Шафір (2013). Вплив батьків як агентів соціалізації на формування установок у дитини був досліджений такими відомими соціальними науковцями, як Дж. Парсонс (1982), Дж. Деламагер та Д. Маєрс (2011), Д. Т. Рейган та Р. Фазіо (1977), Е. Катц та П. Ф. Лазерсфельд (1955), Р. Ф. Баумайстер та Б. Дж. Бушман (2008), В. Дж. Юнг та С. Л. Гоферт (1997) та багатьма іншими. Загальний висновок з доробку цієї дослідницької ніші наголошує, що стрес, викликаний скрутним економічним становищем, трансформує поведінку батьків та їхні установки, які, вже зміненими, дитина сприймає у процесі соціалізації. В українських соціальних науках ці концепти, хоча кожен з них є добре дослідженим сам по собі, не є достатньо глибоко дослідженими у своїх взаємозв'язках. Відповідно, мета нашого дослідження — виявити різницю в установках індивідів у дорослому віці, спричинену соціально-економічним становищем їхніх сімей у дитинстві.

Рівень економічного розвитку країни впливає на дистрибуцію доходів між різними групами населення. Наприклад, в українському суспільстві ситуація з поділом на класи постає доволі контрастно: згідно з емпіричними даними, лише 3,1% українців є представниками вищого класу, 27,2% — середнього, 43,6% — нижчого середнього та 26,1% — нижчого класу. Таким чином, формування більш як чверті населення нашої держави відбувається під впливом економічно нестабільної ситуації [Симончук, 2003: с. 116–163]. Понад те, як повідомляє інформаційне агентство УНІАН, базуючись на доповіді уповноваженого з прав дитини в Україні, 2016 року кожна третя дитина в нашій країні жила за межею бідності. З огляду на тенденцію до старіння українського суспільства, про яку повідомляє комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 року, та на відсотковий розподіл, наведений вище, саме ці діти, що наразі перебувають за межею бідності, становитимуть вагому частку працездатного населення України в майбутньому.

Тематика впливу нерівності на життя індивідів стає дедалі більш міждисциплінарною, адже її доказова база інтегрує матеріали з таких сфер, як соціологія, психологія та соціальна економіка. Для здійснення цілей нашого проекту було проаналізовано результати опублікованих з 1897 по 2018 рік емпіричних кількісних та якісних досліджень із царини різних наук, що стосувалися соціально-економічного становища сім'ї як чинника впливу на формування установок дітей та прояви цих установок у дорослому віці. Далі, провівши серію напівструктурованих інтерв'ю ($N = 10$) та здійснивши аналіз тем, що з них стали [Deу, 1993], ми виокремили об'єкти установок, на які може впливати со-

ціально-економічне становище сім'ї індивіда. Оскільки установка є спрямованою на конкретний об'єкт, було утворено класи об'єктів, які належать до царин матеріального (ставлення до грошей, місця проживання, їжі та одягу), нематеріального (ставлення до часу та правил) та стосунків з оточенням (ставлення до батьків, потенційних шлюбних партнерів, друзів та незнайомих людей). Виокремлені таким чином теми було залучено до розроблення анкети для кількісної перевірки на підставі анкетування ($N = 247$) отриманих в інтерв'ю результатів. В підґрунті аналізу — перевірка нашого центрального припущення, або гіпотези.

Гіпотеза: Індивіди з різним соціально-економічним статусом у дитинстві відрізнятимуться у своїх ставленнях до матеріальних ресурсів, нематеріальних ресурсів та стосунків у дорослому віці.

Таким чином, згідно з попередньо сформульованими припущеннями ми оцінювали, чи респонденти мали різні установки щодо кожного з об'єктів залежно від соціально-економічного досвіду їхніх батьків у дитинстві індивідів.

Поняття установок та їхній зв'язок із профілем батьків

Поглиблений інтерес до вивчення установок пов'язаний з часами когнітивної революції середини 1950-х років, коли вчених з різних галузей гуманітаристики почало цікавити питання, що стоїть за людською поведінкою. У центр уваги потрапив зміст дій, їх ментальні репрезентації, символи, стратегії як підстави пояснення поведінки у соціальних науках [Miller, 2003]. Поняття установки визначається в соціології як узагальнені позитивні та негативні оцінні уявлення людини стосовно певного предмета чи ситуації, які (уявлення) мають подальший вплив на поведінку [DeLamater, Myers, 2010]. Установки та поведінка є взаємовпливовими [Gilovich, Keltner, Nisbet, 2010]. Кожна з установок складається з трьох елементів: уявлення (об'єкт та знання стосовно нього), оцінки та поведінкової схильності (реакції втілюваної в діях) [DeLamater, Myers, 2010].

Формування установок відбувається під час соціалізації індивіда [DeLamater, Myers, 2010]. При цьому членів родини визначають як агентів первинної соціалізації. Парсонс, Адлер та Качала вважали, що вплив батьків є вагомішим для індивіда у процесі формування власних установок, ніж особистий досвід. Цей вплив здійснюється двома шляхами. По-перше, через рольову модель, засвоювану із самого дитинства. По-друге, на подальшу поведінку індивіда впливають очікування батьків стосовно дитини як важлива складова соціалізації [Parsons, Adler, Kaczala, 1982]. Існує також розгалужена дослідницька ніша з цілеспрямованого вивчення адаптивного виміру поведінки, зумовленої бідністю, що спричиняється до «навчання» дітей «бути бідними» й переймати у батьків відповідні поведінкові та ментальні схильності (як-от відсутність фінансового планування та заощаджень тощо) [Mullainathan, Shafir, 2013].

Вплив економічних чинників на процес соціалізації

Дослідження Буркгаузера та Дункана висвітлило важливість економічного становища батьків для дитини у процесі соціалізації нарівні з розлученням батьків [Burkhauser, Duncan, 1987]. Економічні труднощі¹ слід визначати не тільки за фінансовим становищем, у яке потрапив індивід, а й за здатністю цьому протистояти. Діти належать до однієї з найуразливіших груп, адже є повністю залежними від інших. У цьому контексті наслідками економічної скрути в дитинстві можуть бути: проблемна поведінка, відчуття незадоволеності собою чи соціумом у цілому, саморуйнівна поведінка, нижча академічна успішність, знижений рівень очікувань в дитячому віці, а також нижчий професійний статус, дохід і нестабільне подружнє життя у дорослому [Yeung, Hofferth, 1997].

Бідність² може ставати чинником хронічного стресу; бідність та низький соціоекономічний статус у дитинстві вирізняються як принципові предиктори хронічних захворювань у дорослому віці, розвиток яких зумовлений сукупністю поведінкових звичок та когнітивних тенденцій, що є частиною субоптимальних життєвих стратегій та патернів прийняття рішень [Mullainathan, Shafrir, 2013]. З одного боку, дії індивідів є залученими у структуру суспільства, а отже, обмеженими та формованими нею, а з іншого — індивід є соціальним агентом [Small, Harding, Lamont, 2010]. Наприклад, у своїй праці «Переосмислення культури та бідності» («Reconsidering culture and poverty») Ламонт виокремлює два етапи дослідження бідності: старий, для якого було характерним пояснення бідності індивіда його особистими рисами, «звинувачення жертви»; та новий, що звертається до єдиної для членів групи культури. Поняття культури є збірним, охоплюючи цінності, фрейми, репертуар, наративи, символічні кордони та інституції. Економічне становище має прямий зв'язок із культурою, адже як зовнішнє середовище впливає на процес її формування. Разом із тим, засвоєні установки та цінності в межах несприятливого економічного становища заважатимуть індивіду вийти за ці межі бідності, адже є не тільки її наслідком, а й причиною [Small, Harding, Lamont, 2010].

Отже, несприятлива економічна ситуація спричиняє деструктивні наслідки для всіх членів родини. При цьому передусім впливу зазнають батьки, рівень резистентності до стресу яких є нижчим в разі постійно нестабільного економічного становища, а діти — через цілковиту залежність від дорослих — у процесі соціалізації успадковують їхні стресори разом з цінностями та нормами.

1 Економічні труднощі передбачають два аспекти: суттєву втрату доходів та скорочення робочого часу людини, яка є основним годувальником у сім'ї [Yeung, Hofferth, 1997]. Що з цього слід вважати суттєвими труднощами? Відповіддю може стати суб'єктивна оцінка — особиста думка членів родини. Наприклад, Конгер та Елдер запитували у сімей, чи виникали в них труднощі з виплатами по рахунках [Conger, Elder, 1994].

2 Бідність у дитинстві (childhood socioeconomic disadvantage) в цьому дослідженні прирівнюється до економічно несприятливої ситуації (economic adversity in early life).

Як наслідок, засвоєне в рамках несприятливого економічного становища заважатиме індивідові подолати межі бідності в дорослому віці.

Соціальний стрес та стресори

Тлумачення терміна «стрес» залежить від контексту його вжитку. Стан стресу типово може означати специфічну реакцію людського тіла або психічний стан індивіда, що виникає як наслідок переживання специфічних подій та відповідає намаганням людської психіки повернутися до початкового стану збалансованості [Weiss, Lonquist, 2014].

Тісно пов'язаним із поняттям стресу є поняття соціальних стресорів — елементів соціального середовища, що можуть викликати стрес. Соціальні стресори можуть виявляти себе на макрорівні як ефекти діяльності соціальних організацій та на мікрорівні в особистому соціальному просторі індивіда на щоденних підставах¹ [Weiss, Lonquist, 2014]. Інтерес до вивчення соціальних стресорів та людської поведінки як відповіді на них одним з перших виявив Е. Дюркгайм, коли задався питанням про те, чим слід вважати самогубство: поведінкою, здійснюваною індивідом як агентом, або ж реакцією, спричинюваною певними обставинами [Durkheim, 1897].

Одним з головних чинників соціального стресу є соціально-економічне становище. Представники нижчих класів мають вищі показники психологічного дискомфорту та відчуття стресу [Weiss, Lonquist, 2014]. Загалом існує два пояснення цього феномену. Перше — люди нижчого класу мають більш напружений та складний життєвий досвід². Друге — низьке соціально-економічне становище впливає на можливість опиратися стресовим явищам, послаблювати їх. Ця більша вразливість може бути спричиненою трьома чинниками: меншими фінансовими ресурсами, неефективними стратегіями подолання стресу та низьким рівнем соціальної підтримки [Weiss, Lonquist, 2014]. Отже, стрес має вплив на соціальні функції та характеристики індивіда. При цьому залежно від сили стресу та особистих резистентних характеристик індивіда наслідки цього впливу можуть різнитися. Принциповим у цьому контексті є те, що люди з нестабільним економічним становищем не тільки піддаються більшій кількості стресорів, а й мають менше ресурсів для опору.

Соціально-економічне становище та батьківський стрес

Загалом існує велика кількість досліджень, які фокусуються на наслідках батьківського стресу, що виявляються у поведінкових, фізичних, когнітивних та ментальних конструктах дітей [Bowers, Yehuda, 2016]. Стрес впливає як на соціальні функції індивіда, так і на біологічний стан організму, а також має здатність до міжгенераційної трансмісії. Кумулятивно процес стресу

---

1 Тобто вони можуть мати хронічну природу.

2 Обмеженням цього твердження може бути те, що вища імовірність зіткнутися зі стресовими ситуаціями не пояснює більшу вразливість.

спричиняє біологічні зміни у батьків, впливаючи, зокрема, на умови вагітності та постнатальний догляд, що впливає на біологічний стан нащадків [Bowers, Yehuda, 2016].

У соціологічних дослідженнях вивчення бідності як стресової економічної ситуації часто поєднується з аналізом психічного та фізичного здоров'я дітей. Економічне становище батьків має вплив і на освітній рівень дитини, і на загальне почуття безпеки в родині — фінансової та фізичної з огляду на рівень злочинності у місці проживання [Duncan, Brooks-Gunn, 2000]. Несприятлива економічна ситуація також має вплив на психологічне здоров'я індивіда. Цей вплив буде різнитися залежно від його тривалості та глибини [Strohschein, Gauthier, 2017]. У результаті лонгітюдного дослідження дітей та підлітків від народження до 11 років, що тривало у Канаді з 1994 по 2008 рік включно, виявлено, що діти, які мали досвід бідності, були більш схильними до антисоціальної поведінки, ніж діти з фінансово стабільних родин [Strohschein, Gauthier, 2017].

Несприятливе економічне становище є стресором першою чергою для батьків, які стають медіаторами для дітей. Через посередництво батьків бідність може впливати на дітей у різних аспектах їхнього життя, таких як здоров'я та харчування, домашнє середовище, комунікація батьків з дітьми, психічне здоров'я батьків, умови проживання (сусіди) тощо [Duncan, Brooks-Gunn, 1998]. Емпіричні дослідження документують наявність впливу батьків на психічне здоров'я та поведінку дітей не тільки в шкільному віці, а й у подальшому їхньому розвитку. З одного боку, соціально-економічне становище сім'ї має безпосередній вплив на дітей. З іншого — батьки та їхній стиль виховання дітей є медіаторами між соціально-економічним становищем та його наслідками для дитини. Низький соціально-економічний статус постає як стресор для батьків, порушуючи їхній емоційний стан, що, своєю чергою, впливає на їхню здатність виконувати батьківські функції та, як наслідок, має негативний вплив на дітей [Tramonte, Gauthier, Willms, 2013]. Результати Белські та співавторів підтримують цей висновок, вказуючи, що екстерналізовані проблеми з поведінкою у хлопців, а також проблеми з навчанням із більшою ймовірністю виникають у дітей з економічно нестабільних родин [Belsky, Burchinal, McCartney, 2007].

На макрорівні, масштабним дослідженням впливу економічних труднощів, а саме безробіття, на формування особистості в людей віком від 17 до 25 років є дані Німецького соціально-економічного панельного дослідження (The German Socio-Economic Panel Study). Індивіди, у яких хоча б один з батьків був безробітним, мали статистично вищі показники невротизму та нижчі — впевненості [Angelini, Bertoni, Corazzini, 2015: p. 795].

Таким чином, несприятливе соціально-економічне становище може бути хронічним стресором для батьків, погіршуючи їхнє загальне самопочуття та впливаючи, хоча й по-різному, на їхні поведінкові, фізичні, когнітивні та психічні характеристики. Більшість патернів поведінки, ціннісних орієнтацій та установок, засвоєних батьками, траншуються у наступне покоління і в такий спосіб стають шаблонами, засвоюваними дітьми у процесі соціалізації та відтворюваними в подальшому житті, впливаючи на індивіда в довготривалій

перспективі. При цьому дії особи видозмінюють не лише її особистий простір, а й соціальну структуру, наявну в суспільстві. Цей останній момент зумовлює особливу важливість прикладного вивчення диференційованого впливу соціально-економічного становища на формування ставлень з позиції теорії життєвої траєкторії.

Методологія дослідження

Нинішнє дослідження сфокусоване на зв'язках між соціально-економічним статусом родини у дитинстві індивіда та установками щодо різних матеріальних та нематеріальних ресурсів, що їх індивіди формують у дорослому віці. На підставі аналізу серії неструктурованих інтерв'ю ($N = 10$) було сформульовано гіпотези, що мали бути перевірені на кількісному етапі дослідження ($N = 245$). У цій публікації подано результати тільки кількісного етапу. Результати якісного аналізу буде викладено в іншій праці.

Вибірка

Генеральну сукупність дослідження становили 1282 студенти 3 та 4 років навчання Національного університету «Києво-Могилянська академія» (НаУКМА)¹. З них вибірку дослідження утворили 245 індивідів. Вік респондентів варіював від 18 до 24 років. За статевим розподілом вибірка є нерівномірною: 150 респондентів жіночої статі, 95 — чоловічої (Додаток 1). Спеціальності та групи, яким роздавали анкети, було обрано випадковим чином. Перед кількісним етапом дослідження було проведено претест інструментарію, вибірку для якого становили студенти НаУКМА 4 року навчання зі спеціальності соціологія ($N = 24$). Їхні відповіді не було включено в подальший аналіз.

Дослідницький інструментарій та аналітичні процедури

На підставі результатів якісної фази дослідження було виокремлено три класи об'єктів, що відповідали основним категоріям об'єктів установок, ставлення до яких, за попереднім припущенням, можуть відрізнятися у людей залежно від економічного досвіду їхніх родин у дитинстві:

---

1 Студенти як центральна категорія дослідження були виокремлені через їхню вікову специфіку. Слід зазначити, що у фокус дослідження потрапляють лише студенти 3 та 4 років навчання, оскільки за віковою категоризацією, виведеною Л. Обуховою (2018), саме люди, що досягли двадцятирічного віку, вважаються молоддю, що є першою з підгруп дорослого віку. З іншого боку, оскільки дослідження певним чином є ретроспективним, людям старшого віку буде важче згадувати особливості фінансового становища сімей, в яких вони народилися. Слід також вказати на обмеження, що виникають при дослідженні студентської групи. Установки стосовно навчання, дітей, а також творчого розвитку не можуть бути виміряні з огляду на викривленість, спричинену або особливостями попереднього досвіду (установки стосовно освіти та розвитку), або, у більшості випадків, за відсутністю власних дітей.

1. *Матеріальні об'єкти*. Включені коди: фінанси (ставлення людей до грошей як можливості забезпечити себе певними матеріальними благами), їжа, одяг та місце проживання.
2. *Нематеріальні об'єкти*. Включені коди: час, норми та правила, творчий розвиток, а також установки стосовно освіти.
3. *Відносини з оточенням*. Включені коди: ставлення індивідів до сім'ї (окремо до батьків, шлюбних партнерів та дітей), друзів/знайомих та незнайомих/малознайомих людей.

З анкети було вилучено установки стосовно дітей, освіти та творчого розвитку, через відсутність або викривленість досвіду серед представників вибірки на кількісному етапі дослідження.

Анкета містила три блоки. До першого увійшли 54 запитання-стимули для виявлення установок, сформульованих на підставі інтерв'ю. Також було використано елементи опитувальника Всесвітнього дослідження цінностей шостої хвили (2010–2014) для формування блоків. У першому блоці респонденти мали вказати, наскільки вони згодні чи не згодні з формулюванням кожного окремого стимулу, що вимірювалося за шкалою від 1 до 4. Шкалу для оцінки було сформовано на засадах шкали Лайкерта, проте було вилучено варіант відповіді, що відповідав би однаковій мірі згоди та незгоди респондента.

Другий блок був покликаний вимірювати економічне становище сім'ї в проміжок часу, коли респондентам було 10–15 років. Стимули було аналогічно виокремлено з попередніх інтерв'ю. Респонденти мали вказати частоту переживання їхніми батьками певних життєвих ситуацій, що свідчать про нестабільне економічне становище, за шкалою від 1 до 4, де 1 — «ніколи» та 4 — «весь час».

Третій блок був демографічним і був включений для подальшого виявлення можливих розбіжностей в установках представників різних соціальних груп. Цей блок містив два запитання, що вимірювали економічне становище респондентів на момент проведення анкетування та 5–10 років тому.

За відсутності інших аналогічних інструментів, закладених в нинішню анкету, за допомоги яких можна було б порівняльно перевірити валідність (конвергентну чи дивергентну), валідація інструментарію орієнтується на те, що інструмент було побудовано на логічних зв'язках, отриманих емпіричним шляхом в систематичному аналізі інтерв'ю. Це дає підстави стверджувати про наявність конструктивної валідності [Messick, 1995].

Вимірювання ставлення респондентів відбувалося за шкалами, кожна з яких містила від 5 до 8 запитань, узгодженість яких визначалася показником α Кронбаха (табл. 1), що дає змогу оцінити надійність кожного конструкту та визнати валідність проміжних висновків стосовно цих конструктів, зважаючи на здобуті на попередньому етапі збирання даних докази конструктивної валідності [Nunnally, 1978]. Шкали, зорієнтовані на установки стосовно житла та незнайомих, не були включені до подальшого аналізу через недостатню узгодженість. Для подальшого аналізу за кожною шкалою було створено адитивний індекс.

Надійності шкал за показником α Кронбаха

Установка	α
Гроші роблять це життя кращим ¹	0,66
Якісна їжа — показник вищого статусу ²	0,61
Друзі — люди рівні мені	0,60
Одяг — спосіб виразити індивідуальність та вищість	0,69
Час є цінний ресурс	0,69
Правила можна порушувати за деяких обставин	0,72
Батькам слід «відплатити» за їхні зусилля	0,75
Шлюб можна укладати з фінансових міркувань	0,80

Аналіз даних

Частотний аналіз за демографічними характеристиками респондентів

За демографічними характеристиками розподіл респондентів є відносно рівномірним (Додаток 1). За поточним фінансовим становищем родини найбільшої кількості респондентів є достатньо забезпеченими, аби купувати коштовні речі; ця ж категорія респондентів є найбільш чисельною щодо ретроспективної оцінки (за 5–10 років до проведення анкетування). Проте можна помітити, що більшість сімей, опитаних 5–10 років тому, мали менш стабільне фінансове становище, ніж зараз.

*Аналіз середніх тенденцій:**Фінансове становище сімей респондентів 5–10 років тому*

Фінансове становище сімей респондентів, коли останнім було 10–15 років, вимірювалося за допомоги шкали, представленої у блоці 2 анкети (Додаток 2). За шкалою було обчислено адитивний індекс. За цим індексом респонденти були розподілені на 4 групи:

1. Стабільне фінансове становище — 8–12 балів ($n = 116$)
2. Відносно стабільне фінансове становище — 13–20 балів ($n = 85$)
3. Відносно нестабільне фінансове становище — 21–27 балів ($n = 17$)
4. Нестабільне фінансове становище — 28–32 бали ($n = 0$)

Оскільки жоден із респондентів не потрапив до четвертої групи, її було вилучено з подальшого аналізу. Результати аналізу середніх тенденцій подано в таблиці 2.

Подібною серед представників усіх трьох груп є установка стосовно вибору романтичного партнера. Респонденти тенденційно не погоджувалися з твердженнями цієї шкали, що свідчить про превалювання почуттів над фінансовим становищем партнера. Оскільки більшість респондентів отримують хоча б мінімальну фінансову підтримку від батьків, питання фінансів не постає для них так гостро, аби відмовитися від «світлих почуттів».

1 Включено 5 стимулів з початкової шкали.

2 Не включено стимул «Я завжди з'їдаю усе, що є на тарілці».

Таблиця 2

Середні тенденції установок респондентів стосовно фінансового становища їхніх батьків, коли респондентам було 10–15 років

	Установки	M	SD	Медіана	Мода
Стабільне фінансове становище	Я хочу мати змогу фінансово підтримувати моїх батьків	3,72	0,647	4	4
	Мені дуже важливо знати, що я маю дах над головою	3,69	0,560	4	4
	Я хочу, аби батьки мною пишалися	3,68	0,631	4	4
	Я усвідомлюю, як багато зробили для мене мої батьки	3,68	0,591	4	4
	Я ніколи не зроблю те, що викличе осуд	2,42	1,000	2	2
	Я хочу одружитися з людиною / вийти заміж за людину, яка добре заробляє	2,41	1,008	2	2
	Я ціную кожен похід до ресторану	2,41	0,867	2	2
	Якби мені довелося обирати між двома роботами — цікавою та прибутковою, я б обрав(-ла) останню	2,38	0,892	2	2
	У партнері(-ці) мені важливою є перспектива його / її подальшого кар'єрного зростання	2,37	1,026	2	2
	Для мене важливо, аби мій одяг відповідав модним тенденціям	2,26	0,948	2	2
	Я маю бути впевнений(-а), що партнер(-ка) буде добре заробляти в майбутньому	2,23	0,974	2	2
	Я почуваюся більш впевнено в дорогому костюмі, ніж у джинсах	2,16	0,970	2	2
	Фінансово забезпеченій людині важко уявити всі труднощі життя бідняків	2,15	0,758	2	3
	Гроші для мене — самоціль	2,11	0,867	2	2
	Дорога їжа асоціюється в мене зі святами	2,06	0,908	2	2
	Мені некомфортно спілкуватися з людьми, які заробляють набагато більше або менше за мене	2,05	0,913	2	2
	Я можу витратити останні гроші на гарний одяг	2,04	0,918	2	2
	Любов подолає всі труднощі, в тому числі фінансові	2,01	0,892	2	2
	Якщо в мене є «вільні гроші», я витрачаю їх на одяг	1,93	0,875	2	2
	Усі люди рівні незалежно від заробітку та професії	1,81	0,917	2	3
Шлюб — це можливість покращити своє фінансове становище	1,72	0,795	2	1	
фінансове становище	Я усвідомлюю, як багато зробили для мене мої батьки	3,76	0,493	4	4
	Я хочу мати змогу фінансово підтримувати моїх батьків	3,72	0,565	4	4
	Я хочу, аби батьки мною пишалися	3,69	0,559	4	4
	Мені дуже важливо знати, що я маю дах над головою	3,63	0,608	4	4
	Нерівність між людьми є природною та необхідною	2,36	1,051	2	2
	Дорога їжа асоціюється в мене зі святами	2,33	0,990	2	2
	Я ціную кожен похід до ресторану	2,30	0,964	2	2
	Фінансово забезпеченій людині важко уявити всі труднощі життя бідняків	2,29	0,972	2	3
	Правила створені, щоб їх порушувати	2,26	0,824	2	3
	Якби мені довелося обирати між двома роботами — цікавою та прибутковою, я б обрав(-ла) останню	2,26	0,812	2	2
	Я максимально ефективно розподіляю свій час	2,25	0,797	2	2
	Любов подолає всі труднощі, в тому числі фінансові	2,18	0,993	2	2

Закінчення табл. 2

	Установки	M	SD	Медіана	Мода
Відносно стабільне	Я маю бути впевнений(-а), що партнер(-ка) буде добре заробляти в майбутньому	2,18	0,911	2	3
	Я можу витратити останні гроші на гарний одяг	2,16	1,006	2	2
	У партнері(-ці) мені важливою є перспектива його / її подальшого кар'єрного зростання	2,15	1,022	2	1
	Я почуваюся більш впевнено в дорогому костюмі, ніж у джинсах	2,10	0,930	2	2
	Мені некомфортно спілкуватися з людьми, які заробляють набагато більше або менше за мене	2,09	1,025	2	2
	Для мене важливо, аби мій одяг відповідав модним тенденціям	2,05	0,907	2	2
	Гроші для мене — самоціль	1,99	0,940	2	2
	Якщо в мене є «вільні гроші», я витрачаю їх на одяг	1,94	0,879	2	2
	Усі люди рівні незалежно від заробітку та професії	1,92	1,002	2	4
	Шлюб — це можливість покращити своє фінансове становище	1,78	0,892	2	1
Відносно нестабільне фінансове становище	Я хочу мати змогу фінансово підтримувати моїх батьків	3,50	0,707	4	4
	Я б купив(-ла) собі квартиру за першої нагоди	3,33	0,840	4	4
	Я хочу, аби батьки мною пишалися	3,33	1,029	4	4
	Мій дім — моя фортеця	3,22	1,060	4	4
	Я боюся не встигнути зробити щось важливе у цьому житті	2,39	1,092	2,5	4
	Я завжди з'їдаю все, що є на тарілці	2,28	0,958	2	2
	Якщо в мене є «вільні гроші», я витрачаю їх на одяг	2,28	1,127	2	1
	Час — це найбільша цінність	2,28	0,958	2	3
	Гроші для мене — самоціль	2,22	0,878	2	2
	Я хочу одружитися з людиною / вийти заміж за людину, яка добре заробляє	2,22	1,114	2	1
	Я маю бути впевнений(-а), що партнер(-ка) буде добре заробляти в майбутньому	2,17	1,200	2	1
	Шлюб — це можливість покращити своє фінансове становище	2,11	0,963	2	1
	У партнері(-ці) мені важливою є перспектива його / її подальшого кар'єрного зростання	2,11	1,079	2	1
	Для мене важливо, аби мій одяг відповідав модним тенденціям	2,06	1,056	2	1
	Любов подолає всі труднощі, в тому числі фінансові	2,06	0,873	2	2
	Усі люди рівні незалежно від заробітку та професії	2,06	1,056	2	4
	Мені некомфортно спілкуватися з людьми, які заробляють набагато більше або менше за мене	2,06	0,938	2	1
	Фінансово забезпеченій людині важко уявити всі труднощі життя бідняків	2,06	0,938	2	3
	Дорога їжа асоціюється в мене зі святами	2,00	1,138	2	1
	Я можу витратити останні гроші на гарний одяг	2,00	1,085	2	1
Нерівність між людьми є природною та необхідною	2,00	1,029	2	1	
Я намагаюся не відкладати справи на потім	1,89	1,023	1,5	2	
Я максимально ефективно розподіляю свій час	1,78	0,732	2	1	

Респонденти, які утворили першу та другу групи, схильні однаково думати стосовно питань, що повністю відповідають їхнім ставленням, проте міра

непогодження з іншими стимулами варіює, що свідчить про те, що незначна різниця у фінансовому становищі батьків у дитинстві респондентів не впливає на їхні ставлення в дорослому віці. Представники обох груп поділяють установку стосовно батьків, вважаючи, що мають віддячити їм. Також респонденти з обох груп радше не погоджувалися із твердженнями, що описували якісний одяг, як показник статусу. Можна припустити, що люди, батьки яких мали можливість у дитинстві забезпечувати їх гарним та якісним одягом, перестають турбуватися про це у більш дорослому віці.

До третьої групи увійшли респонденти, чії батьки мали відносно нестабільне фінансове становище. Якщо порівняти середні показники перших двох груп і третьої, можна помітити відмінності, що підтверджують головну гіпотезу цієї роботи: «Установки людей відрізняються залежно від фінансового становища їхніх сімей у дитинстві». Насамперед показники стандартних відхилень для третьої групи є більшими, ніж для попередніх двох. З цього можна зробити висновок, що люди з досвідом відносно нестабільного фінансового становища сім'ї в дитинстві більше різняться між собою у своїх поглядах. По-друге, серед представників третьої групи простежується важливість особистого помешкання та відчуття безпеки в домі: «Я б купив(-ла) собі квартиру за першої нагоди» ($M = 3,33$), «Мій дім — моя фортеця» ($M = 3,22$). Можна припустити, що умови, в яких мешкали діти з фінансово нестабільних сімей, були гіршими, ніж у дітей з більш заможних родин, що актуалізує питання наявності особистого простору, що відповідав би вимогам безпеки та комфортності.

Респонденти, що утворили третю групу, в середньому оцінили чотири з п'яти стимулів шкали, що вимірювала ставлення до часу, як такі, що не відповідають реальності: «Я боюся не встигнути зробити щось важливе в цьому житті» ($M = 2,39$), «Час — це найбільша цінність» ($M = 2,28$), «Я намагаюся не відкладати справи на потім» ($M = 1,89$), «Я максимально ефективно розподіляю свій час» ($M = 1,78$). Тобто для них ефективне використання часу є менш цінним, ніж для представників перших двох груп. Ставлення до певних об'єктів, в цьому разі — до часу, є значною мірою перейнятим від батьків у процесі соціалізації. Поєднання працевлаштування та підтримки сім'ї вимагає від людей вміння ефективно планувати час, що транслюється на дітей.

Порівняння індексних показників установок між групами респондентів з різним економічним становищем у 10–15 років

Для підтвердження результатів, отриманих шляхом аналізу середніх тенденцій, було проведено порівняння середніх індексних показників, які вимірювали установки, між групами, що відповідають фінансовому становищу респондентів у дитинстві та підлітковому віці. Для цього методом статистичного аналізу було обрано однофакторний дисперсійний аналіз. Для подальшого аналізу індексні показники було стандартизовано.

У ставленні до грошей статистично значима різниця ($p < 0,05$) існує між студентами, чії батьки мали стабільне фінансове становище у минулому, і студен-

тами із відносно стабільним тогочасним фінансовим становищем. Для респондентів з першої групи можливість добре заробляти є важливішою. Статистично значима різниця між представниками груп виявляється в їхньому ставленні до часу ($p < 0,001$) (табл. 3). Це підтверджує зазначену вище ідею, що цінність часу є вищою для дітей із заможніших родин.

Таблиця 3

**Різниця у ставленні до грошей та часу
на момент проведення анкетування між представниками різних груп
за фінансовим становищем у минулому**

Ставлення до:	Групи за фінансовим становищем у минулому		Різниця середніх	Стандартна похибка
Грошей	Стабільне	<i>Відносно стабільне</i>	0,326*	0,132
		<i>Відносно нестабільне</i>	0,256	0,250
	Відносно стабільне	<i>Стабільне</i>	-0,326*	0,132
		<i>Відносно нестабільне</i>	-0,071	0,253
	Відносно нестабільне	<i>Стабільне</i>	-0,256	0,250
		<i>Відносно стабільне</i>	0,071	0,253
Часу	Стабільне	<i>Відносно стабільне</i>	0,157	0,130
		<i>Відносно нестабільне</i>	0,939***	0,246
	Відносно стабільне	<i>Стабільне</i>	-0,157	0,130
		<i>Відносно нестабільне</i>	0,782**	0,249
	Відносно нестабільне	<i>Стабільне</i>	-0,939***	0,246
		<i>Відносно стабільне</i>	-0,782**	0,249

* $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$, *** $p \leq 0,001$

*Регресійний аналіз залежності установок
від демографічних характеристик*

Фінансове становище сімей респондентів у минулому було виміряно не тільки за допомоги другого блоку в анкеті, як зазначалося вище, а також за анкетним запитанням 10 із третього блоку анкети (Додаток 3). За результатами лінійного регресійного аналізу фінансове становище в минулому впливало на ставлення до їжі. За результатами дисперсійного аналізу зв'язок між залежною та незалежними змінними є статистично значимим ($p = 0,02$). Статистично значимий вплив на залежну змінну мають чинники, що відповідають середньому та нижчому за середній рівневі достатку: «Нам вистачає на їжу, але купувати одяг вже важко» (0,576, $p < 0,01$), «Нам вистачає на їжу та одяг, але коштовні речі (такі, як телевізор або холодильник) купувати вже важко» (0,843, $p < 0,01$), «Ми можемо дозволити собі купувати деякі коштовні речі (такі, як телевізор або холодильник)» (0,893, $p < 0,01$). Можна припустити, що люди з вищим фінансовим становищем перестають цінувати якісну їжу та сприймати її як показник статусу через легкодоступність для них цього ресурсу, натомість у фінансово нестабільній родині дається взнаки брак досвіду, адже не відвідують ресторани. Слід зазначити, що статистично значимий вплив виявляється тільки в разі утворення моделі; жодна зі змінних окремо статистично значимо на ставлення

до їжі не впливає. Показник Дарбіна–Вотсона для отриманої моделі дорівнює 2, що свідчить про відсутність автокореляції.

Також фінансове становище в минулому впливало на ставлення до правил та готовність їх порушувати. Вплив фінансового становища в дитинстві на готовність порушувати правила був статистично значимим ($p < 0,05$). Отже, студенти, чії батьки 5–10 років тому були заможними, імовірніше порушуватимуть правила, аніж діти людей із нижчим достатком (табл. 4).

Таблиця 4

Результати регресійного моделювання залежності ставлень респондентів від фінансового становища родини в минулому (шкали)

Ставлення до:		Стандартизований β -коефіцієнт	Скоригований R^2
Їжі	Нам не вистачало грошей навіть на їжу, ми мали борги	0,223*	0,231
	Нам вистачало на їжу, але купувати одяг вже було важко	0,576**	
	Нам вистачало на їжу та одяг, але коштовні речі (такі, як телевізор або холодильник) купувати було вже важко	0,843**	
	Ми могли дозволити собі купувати деякі коштовні речі (такі, як телевізор або холодильник)	0,893**	
	Ми могли дозволити собі купувати все, що захочемо	0,499	
Правил та готовності їх порушувати	Нам не вистачало грошей навіть на їжу, ми мали борги	0,048	0,220
	Нам вистачало на їжу, але купувати одяг вже було важко	0,333	
	Нам вистачало на їжу та одяг, але коштовні речі (такі, як телевізор або холодильник) купувати було вже важко	0,358	
	Ми могли дозволити собі купувати все, що захочемо	0,443	

* $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$, *** $p \leq 0,001$

Значимо, що жодна з вимірюваних установок статистично значимо не залежить від фінансового становища сім'ї респондента на момент проведення анкетування. Це підтверджує твердження, що формування установок відбувається в дитячому та підлітковому віці, а подальший досвід та життєва ситуація може їх видозмінити лише незначною мірою. Показник Дарбіна–Вотсона прямує до 2 (1,4).

Оскільки фінансове становище вимірювалося кількома змінними, поглянемо на вплив незалежної змінної, утвореної з адитивного індексу фінансового становища (табл. 5). Даммі-змінні утворюють статистично значиму модель для впливу на ставлення до грошей ($p < 0,05$), коефіцієнт Дарбіна–Вотсона дорівнює 2. Змінні не утворюють статистично значимої моделі для вимірюван-

ня впливу фінансового становища на ставлення до їжі, проте вплив мають стабільне економічне (0,892, $p < 0,05$) та відносно нестабільне фінансове становище (0,494, $p < 0,05$). Статистично значима модель ($p < 0,001$) утворюється щодо впливу фінансового становища на ставлення до часу. Коефіцієнт Дарбіна–Вотсона прямує до 2(1,4). З усіх незалежних змінних значимий вплив має лише відносно нестабільне фінансове становище, при цьому вплив є негативним (–0,413, $p < 0,05$).

Таблиця 5

Результати регресійного моделювання залежності ставлень респондентів від фінансового становища родини в минулому (шкали)

Ставлення до:		Стандартизований β -коефіцієнт	Скоригований R^2
Їжі	Стабільне економічне становище	0,892*	0,170
	Відносно стабільне економічне становище	0,828	
	Відносно нестабільне економічне становище	0,494*	
Грошей	Стабільне економічне становище	–0,407	0,181
	Відносно стабільне економічне становище	–0,563	
	Відносно нестабільне економічне становище	–0,278	
Часу	Стабільне економічне становище	–0,325	0,248
	Відносно стабільне економічне становище	–0,398	
	Відносно нестабільне економічне становище	–0,413*	

* $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$, *** $p \leq 0,001$

Таблиця 6

Результати регресійного моделювання залежностей

Показники:	Залежність ставлення до батьків від статі респондента	Залежність ставлення до шлюбу від статі респондента	Залежність ставлення до часу від наявності працевлаштування респондента
Дарбін–Вотсон	2,051	2,054	1,426
Значимість моделі	0,000	0,000	0,010
Скоригований R^2	0,268	0,267	0,165

Висновки

Кількісний аналіз виявив диференційований вплив на формування установок індивіда в дорослому віці соціально-економічного становища його сім'ї в дитинстві. Респонденти, чиї батьки мали стабільне та відносно стабільне фінансове становище в минулому, мало відрізнялися одне від одного. Водночас діти з менш забезпечених родин мали відмінні ставлення до часу, місця проживання та одягу. Економічне становище в минулому також

впливало на ставлення респондентів до їжі та часу. Очікування, що діти з менш забезпечених родин радше готові порушувати правила для досягнення бажаного, не виправдалося: в результаті аналізу було встановлено, що більшою мірою готові порушувати правила діти заможних батьків. На жодну з установок не впливало сучасне фінансове становище родини. На ставлення респондента до часу також впливала кількість друзів та наявність працевлаштування. Значущий вплив також мала стать респондента; жінки у вибірці були більш схильні думати про шлюб та потенційного партнера під фінансовим кутом зору, водночас респонденти-жінки відчували необхідність повернення «боргу» батькам (табл. 6). Ми не знайшли доказів того, що фінансове становище сімей респондентів у дитинстві впливає на ставлення їх до батьків та інструментальне розуміння шлюбу в дорослому віці.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Розподіл респондентів за демографічними характеристиками

Розподіл респондентів у вибірці за:		Кількість респондентів	Валідний відсоток респондентів	Розподіл респондентів у вибірці за::		Кількість респондентів	Валідний відсоток респондентів
Роком навчання	3 курс	119	48,6	Романтичними стосунками	Перебувають	127	51,8
	4 курс	126	51,4		Не перебувають	118	48,2
Віком	18	3	1,2	Кількістю наявних близьких друзів	Жодного	14	5,7
	19	45	18,4		1	30	12,2
	20	115	46,9		2-4	166	67,8
	21	72	29,4		5+	35	14,3
	22	8	3,3	Працевлаштуванням	Працевлаштований(-а)	106	43,3
	23	1	0,4		Непрацевлаштований(-а)	137	55,9
	24	1	0,4				
Статтю	Чоловіча	95	38,8	Освітнім рівнем матері	Середня школа	9	3,7
	Жіноча	150	61,2		Училище	51	20,8
					Університетський диплом	169	69,0
			Науковий ступінь		16	6,5	
Факультетом навчання	ФГН	46	18,8	Освітнім рівнем батька	Середня школа	10	4,1
	ФЕН	53	21,6		Училище	61	25,2
	ФІ	38	15,5		Університетський диплом	156	64,5
	ФПвН	37	15,1		Науковий ступінь	15	6,2
	ФПрН	25	10,2	Місцем народження	Київ	111	45,3
	ФСНСТ	46	18,8		Поза межами Києва	134	54,7

Закінчення додатку 1

Розподіл респондентів у вибірці за:		Кількість респондентів	Валідний відсоток респондентів	Розподіл респондентів у вибірці за::		Кількість респондентів	Валідний відсоток респондентів
Фінансовим становищем родини на момент проведення анкетування	Не вистачає грошей навіть на їжу, ми маємо борги	3	1,2	Типом проживання	Живуть з батьками, родичами	128	52,2
	Вистачає на їжу, але купувати одяг вже важко	9	3,7		Живуть у гуртожитку	52	21,2
	Вистачає на їжу та одяг, але коштовні речі (такі, як телевізор або холодильник) купувати вже важко	61	24,9		Винаймають квартиру разом із сусідом / сусідкою	24	9,8
	Можемо дозволити собі купувати деякі коштовні речі (такі, як телевізор або холодильник)	135	55,1		Винаймають квартиру лише для себе	15	6,1
	Можемо дозволити собі купувати все, що захочемо	38	15,1		Живуть у власній квартирі	26	10,6
Фінансовим становищем родини за 5–10 років до проведення анкетування	Не вистачає грошей навіть на їжу, ми маємо борги	5	2,0	Подружнім статусом їхніх батьків	Розлучені	65	26,5
	Вистачає на їжу, але купувати одяг вже важко	26	10,6		Не розлучені	180	73,5
	Вистачає на їжу та одяг, але коштовні речі (такі, як телевізор або холодильник) купувати вже важко	83	33,9	Давністю розлучення їхніх батьків	Менш як 1 рік тому	3	4,5
	Можемо дозволити собі купувати деякі коштовні речі (такі, як телевізор або холодильник)	92	37,6		Від 1 до 5 років тому	11	16,4
	Можемо дозволити собі купувати все, що захочемо	39	15,9		Від 6 до 10 років тому	23	34,3
					Більш як 10 років тому	30	44,8

Додаток 2

Анкетне запитання для утворення адитивного індексу та розподілу респондентів за групами, відповідно до фінансового становища їхніх батьків за 10–15 років до моменту проведення анкетування

Будь ласка, оцініть за шкалою від 1 до 4 (де 1 — ніколи, а 4 — увесь час), як часто у Вашому ДИТИНСТВІ (10–15 років) виникала ситуація, коли...

		Ніколи	Час від часу	Часто	Постійно
1	...вашим батькам було матеріально важко вас рости	1	2	3	4
2	...ваші батьки не могли дозволити собі надати вам ту освіту, яку б хотіли	1	2	3	4
3	...ваші батьки мусили голодувати	1	2	3	4
4	...ваші батьки не могли собі дозволити власне житло	1	2	3	4
5	...ваші батьки не могли собі дозволити купувати вам новий одяг	1	2	3	4
6	...хоча б один з ваших батьків був безробітним не за власним бажанням	1	2	3	4
7	...ваші батьки не могли дозволити собі та/або вам поїхати на відпочинок	1	2	3	4
8	...ваші батьки не могли собі дозволити робити дорогі покупки	1	2	3	4

Додаток 3

Анкетне запитання для вимірювання фінансового становища родини респондента за 10–15 років до моменту проведення анкетування

Яке твердження найкраще описує фінансове становище Вашої родини 5–10 років тому?

1. Нам не вистачало грошей навіть на їжу, ми мали борги.
2. Нам вистачало на їжу, але купувати одяг вже було важко.
3. Нам вистачало на їжу та одяг, але коштовні речі (такі, як телевізор або холодильник) купувати було вже важко.
4. Ми могли дозволити собі купувати деякі коштовні речі (такі, як телевізор або холодильник).
5. Ми могли дозволити собі купувати все, що захочемо.

Джерела / References

Обухова, Л.Ф. (2018). Возрастная психология. Москва: Учебно-методическое объединение в системе высшего образования / Obukhova, L.F. (2018). *Age-related psychology*. Moscow: Educational and methodological association in the higher education system.

Симончук, Е.В. (2003). Средний класс: украинские реалии. Киев: Институт социологии НАН Украины / Simonchuk, E.V. (2003). *Middle class: Ukrainian realities*. Kyiv: Institute of Sociology, NAS of Ukraine.

Amato, P.R., Fowler, F. (2004). Parenting practices, child adjustment, and family diversity. *Journal of Marriage and Family*, 64(3), 703–716. DOI: org/10.1111/j.1741-3737.2002.00703.x

Angelini, V., Bertoni, M., Corazzini, L. (2015). *The causal effect of paternal unemployment on children's personality*. The German Socio-Economic Panel Study, 1–32. Retrieved from: https://www.diw.de/documents/publikationen/73/diw_01.c.517467.de/diw_sp0795.pdf

Antonak, R.F., Livnech, H. (1995). Direct and indirect methods to measure attitudes toward person with disabilities, with an exegesis of the error-choice test method. *Rehabilitation Psychology*, 40(1), 3–24. DOI:10.1037/0090-5550.40.1.3

Belsky, J., Vandell, D.L., Burchinal, M., Clarke-Stewart, K.A., McCartney, K., Owen, M.T. (2007). Are there long-term effects of early child care? *Child Care Research Network*, 78(2), 681–701. DOI: 10.1111/j.1467-8624.2007.01021.x

Bowers, M.E., Yehuda, R. (2016). Intergenerational transmission of stress in humans. *Neuropsychopharmacology*, 41(1), 232–244. DOI: 10.1038/npp.2015.247

Burkhauser, R. V., Duncan, G. J. (1987). Life events, public policy and the economic vulnerability of children and the elderly. In: *Educational Resources Information Center (ERIC)* (pp. 1–41). Retrieved from: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED290806.pdf>

Conger, R.D., Elder, G.H. (1994). *Families in troubled times: adapting to change in rural America*. New York: Aldine de Gruyter.

DeLamater, J.D., Myers, D.J. (2010). *Social psychology*. Belmont: Wadsworth Cengage Learning.

Dey, I. (1993). *Qualitative data analysis*. London: Routledge.

Duncan, G. J., Brooks-Gunn, J. (2000). Family poverty, welfare reform, and child development. *Child Development*, 71(1), 188–196. DOI: org/10.1111/1467-8624.00133

Duncan, G.J., Yeung, W.J., Brooks-Gunn, J., Smith, J.R. (1998). How much does childhood poverty affect the life chances of children? *American Sociological Review*, 63(3), 406–423.

Durkheim, E. (1897). *Suicide*. New York: The Free Press.

Flory, J.D., Bierer, L.M., Yehuda, R. (2011). Maternal exposure to the holocaust and health complaints in offspring. *Dis Markers*, 30, 133–139. DOI: 10.3233/DMA-2011-0748

Leventhal, T., Brooks-Gunn, J. (2000). The neighborhoods they live in: The effects of neighborhoods residence on child and adolescent outcomes. *Psychological Bulletin*, 126(2), 309–337.

Lloyd, A.D., Turner, R.J. (1999). The stress process and the social distribution of depression. *Journal of Health and Social Behaviour*, 40(4), 374–404.

Messik, S. (1995). Validity of psychological assessment: Validation of inference from persons' responses and performances as scientific inquiry into score meaning. *American Psychologist*, 50(9), 741–774.

Miller, G.A. (2003). The cognitive revolution: A historical perspective. *Trends in Cognitive Science*, 7(3), 141–144.

Mistry, R.S., Vanderwater, A.E., Huston, A.C., McLoyd, V.C. (2002). Economic well-being and children's social adjustment: The role of family process in an ethnically diverse low-income sample. *Child Development*, 73(3), 935–951.

Moen, P., Kain, E., Elder, G. (1983). Economic conditions and family life: Contemporary and historical perspectives. In: *American families and economy: The high cost of living* (pp. 213–259). Washington: National Academy Press.

Mullainathan, S., Shafir, E. (2013). *Scarcity: Why having too little means so much*. New York: Times Books.

Neuman, L.W. (2013). *Social research methods: Qualitative and quantitative approaches*. New York: Pearson Education Limited.

Nunnally, J.C. (1978). *Psychometric theory* (2nd ed.). New York: McGraw-Hill.

Parsons, J.E., Adler, T.F., Kaczala, C.M. (1982). Socialization of achievement attitudes and beliefs: Parental influences. *Child Development*, 53(2), 310–321. DOI: org/10.2307/1128973

Small, M.L., Harding, D.J., Lamont, M. (2010). Reconsidering culture and poverty. *The Annals of the American Academy*, 629, 1–22.

Strohschein, L., Gauthier, A. (2017). Poverty dynamics, parenting and child mental health in Canada. *Society and Mental Health*, 20(10), 1–17. DOI: org/10.3390/ijerph121013624

Tomas, W.I., Znaniecki, F. (1918). *The Polish peasant in Europe and America*. Boston: Badger.

Tramonte, L., Gauthier, A., Willms, J.D. (2015). Engagement and guidance: the effects of maternal parenting practices on children's development. *Journal of Family Issue*, 36(3), 396–420. DOI: org/10.1177/0192513X13489959

Weiss, G.L., Lonnquist, L.E. (2014). *The sociology of health, healing, and illness*. Upper Saddle River: Pearson Education.

Yehuda, R., Bierer, L.M. (2008). Transgenerational transmission of cortisol and PTSD risk. *Progress in Brain Research*, 167, 121–135. DOI: 10.1016/S0079-6123(07)67009-5

Yeung, W.G., Hofferth, S.L. (1997). Family adaptations to income and job loss in the U.S. *Journal of Family and Economic Issues*, 19(3), 1–43.

Отримано / Received 23.01.2021

ОЛЬГА МАЛИНОВСЬКА, КАТЕРИНА МАЛЬЦЕВА

Соціально-економічний статус батьків у дитинстві індивіда та установки індивіда в дорослому віці

Стаття ґрунтується на емпіричному дослідженні зв'язків між соціально-економічним статусом батьків у дитинстві індивіда та формуванням установок індивіда в дорослому віці. На підставі результатів раніше опублікованих емпіричних досліджень впливу соціально-економічного статусу в дитинстві на загальні результати подальшого життя в дорослому віці та даних, здобутих у напівструктурованих інтерв'ю (N = 10), для проведення цього дослідження було виокремлено декілька об'єктів установок, на які може впливати соціально-економічне становище індивіда. Зокрема, в межах аналізу інтерв'ю було виявлено серію об'єктів установок, стосовно яких ставлення можуть відрізнятися між індивідами з різними соціально-економічними статусами в дитинстві, як-от: гроші, місце проживання, їжа, одяг, час, правила, освіта, творчий розвиток, батьки, потенційний партнер / потенційна партнерка для шлюбу, діти, друзі та незнайомі люди. Ці теми було розроблено більш детально в анкеті, створеній для кількісної перевірки знахідок, одержаних з аналізу інтерв'ю. Кількісний етап дослідження проведено у форматі анкетування (N = 245). Згідно з результатами дисперсійного та регресійного аналізу індивіди, чий батьки мали стабільне та відносно стабільне фінансове становище в минулому, мало різняться між собою, тоді як індивіди з менш забезпечених родин мають відмінні ставлення до часу, грошей, правил та одягу. Поряд із тим нестабільне економічне становище в дитинстві в нашій вибірці впливало на споживацьку поведінку стосовно одягу (зокрема, на "вільні" гроші купують дорогі елементи гардеробу). Крім того виявилось, що залежно від фінансового становища в минулому люди по-різному ставляться до грошей та до часу (важливість грошей самих по собі збільшується, якщо впродовж життєвої траєкторії спостерігається стабілізація фінансового становища індивіда), а також що фінансове становище в дитинстві впливає на ставлення респондентів до їжі.

Ключові слова: соціально-економічний статус, бідність, стрес, установки, дитинство, проблема культурних уявлень, соціалізація, формування установок, Україна

ОЛЬГА МАЛИНОВСКАЯ, ЕКАТЕРИНА МАЛЬЦЕВА

Социально-экономический статус родителей в детстве индивида и установки индивида во взрослом возрасте

Статья основывается на эмпирическом исследовании связей между экономическим статусом родителей индивида в его детстве и формированием установок индивида во взрослом возрасте. На основе ранее опубликованных результатов эмпирических исследований влияния социально-экономического статуса в детстве на общие жизненные результаты в зрелом возрасте и данных, полученных в полуструктурированных интервью (N = 10), для проведе-

ния данного исследования было выделено несколько объектов установок, на которые может оказывать влияние социально-экономическая ситуация индивида. В частности, в ходе анализа интервью было выявлено серию объектов установок, отношение к которым отличается у индивидов с разными социально-экономическими статусами в детстве, а именно: деньги, место проживания, пища, одежда, время, правила, образование, творческое развитие, родители, потенциальные брачные партнеры, дети, друзья и незнакомые люди. Эти темы были далее разработаны более детально в анкете, созданной для количественной проверки результатов, полученных при анализе интервью. Количественный этап исследования проводился в формате анкетирования ($N = 245$). По результатам дисперсионного и регрессионного анализа индивиды, чьи родители находились в стабильном или относительно стабильном финансовом положении в прошлом, мало отличаются друг от друга, тем временем, как индивиды из менее обеспеченных семей отличаются своим отношением к времени, деньгам, правилам и одежде. Наряду с этим нестабильное финансовое положение в детстве в нашей выборке влияло на потребительское поведение по отношению к одежде (например, покупку дорогих элементов гардероба на «свободные» деньги). Кроме того обнаружено, что в зависимости от финансового положения в прошлом люди по-разному относятся к деньгам и времени (важность самих по себе денег увеличивается, если на протяжении жизненной траектории финансовое положение индивида стабилизируется), а также что финансовое положение индивида в детстве влияет на отношение респондентов к пище.

Ключевые слова: социально-экономический статус, бедность, стресс, установки, детство, передача культурных представлений, социализация, формирование установок, Украина

OLHA MALYNOVSKA, KATERYNA MALTSEVA

Parental socioeconomic status in childhood and individual's attitudes in adulthood

The present publication focuses on the relationship between parental socioeconomic status in individual's childhood and his/her attitude formation in adulthood. Based on prior empirical work on the effects of early life SES on general life outcomes in adulthood, as well as data collected in a series of semistructured interviews ($N = 10$), for this study we have identified several objects of relationship that can be influenced by the socio-economic situation. Specifically, in the analysis of interviews we have short-listed a number of objects, attitudes towards which were shown to vary across different socioeconomic categories in childhood, e.g. money, housing, food, clothes, time, regulations, schooling, creativity, parents, future spouse, children, friends and strangers. These topics were further developed in the questionnaire to test the results that emerged from the analysis of interviews. The quantitative stage was conducted in the form of self-administered survey ($N = 245$). Based on the results of ANOVA and regression analysis, those individuals whose parents have had stable to relatively stable financial situation in the past showed little difference from each other, while the individuals with more modest background displayed more distinct attitudes toward time, money, regulations and clothes. Unstable financial situation in childhood in our sample also affected consumer's behavior regarding clothes — the 'extra' money was invested into expensive wardrobe items. Furthermore, depending on their past financial situation, individuals in our sample varied in their attitudes toward money and time. The importance of money as such increased if individual's financial situation became more favorable throughout the life course. Financial situation in childhood also affected one's attitudes toward food.

Keywords: SES, poverty, attitudes, stress, childhood, transmission of cultural beliefs, socialization, attitude formation, Ukraine